

RENATA GULCZYŃSKA
ORCID: 0000-0002-8193-9612
Instytut Badań Systemowych
Polskiej Akademii Nauk

(DOI: 10.17460/PHO_2024.1_2.04)

HISTORIA BIBLIOTEK I ARCHIWÓW TOWARZYSTWA JEZUSOWEGO W PERSPEKTYWIE DOKONAŃ OJCA PROFESORA LUDWIKA GRZEBIENIA SJ

WSTĘP

Ludwik Grzebień to postać w najnowszej historii zakonu szczególnie, nie dająca się wpisać w jeden narzucony schemat. Jako ksiądz, naukowiec, historyk i pedagog zdecydowanie go przekraczał, stając się kolejnym osobowym fenomenem nie tylko w historii *Societas Iesu*, ale także polskiej kultury.

Życie i praca naukowa ojca Grzebieńa pozostają nierozdzielnie związane z historią Towarzystwa Jezusowego. Jego dokonania naukowe są tak znaczące, że zasługują na szersze, wieloaspektowe przyjrzenie się uczonemu i jego dorobkowi.

W ten ogromny wachlarz trwałego śladu intelektualno-duchowo-kulturalnych osiągnięć księdza profesora wpisuje się także dokumentalistyka i księgoznawstwo.

Podjmując próbę rekonstrukcji dokonań ojca profesora Ludwika Grzebieńa na polu archiwistyki i bibliotekoznawstwa, warto pokrótce przybliżyć genezę formowania się pierwszych bibliotek i archiwów jezuickich.

Popularność *czarnej sztuki* zwiększyła się w XVI wieku, na co wpływ miała reformacja. Propaganda religijna po raz pierwszy w historii – oprócz muzyki i żywego słowa – wykorzystwała sztukę typograficzną (Tazbir, 1987, s. 95). Zastosowanie druku przez Marcina Lutra (1483–1546) podziało inspirującą na stronę katolicką. Reformy soboru trydenckiego (1545–1563) skupiły się nie tylko na zmianach administracyjnych. Szczególny nacisk położono na edukację, która miała przeobrazić modernizujący się Kościół. Tego zadania podjęli się uczniowie Ignacego Loyoli (1491–1556), stając się propagatorami kształcenia i przygotowania Europy do reewangelizacji (Kuźmina, 2011, s. 27).

Towarzystwo Jezusowe, zatwierdzone w 1540 roku przez papieża Pawła III (1468–1549), rozumiało funkcje wychowawcze, kształtujące wiedzę o sztuce i literaturze w duchu pragmatyzmu Kościoła katolickiego. Utworzone przez jezuitów kolegia cieszyły się renomą i prestiżem, nie będąc tylko „zwykłymi szkołami, ale „miejscami wiedzy”. Zakonnicy byli orędownikami publikacji woluminów. Już sam inicjator powstania zakonu, św. Ignacy dostrzegł wartość i twórczą inspirację książek. W trakcie rekonwalescencji przeczytał *Życie Chrystusa* Ludolfa z Saksonii i wyjątki ze *Złotej legendy* – średniowiecznego zbioru żywotów świętych (O'Malley, 2021, s. 22). Lektura ta zapoczątkowała proces przeobrażeń w jego życiu.

W 1582 roku włoski profesor kolegium poznańskiego Alfonso van Pisa przekonywał Klaudiusza Aquawivę (1543–1615), generała zakonu, że finansowanie dzieł jest znakomitą lokatą kapitału. Konwikt posiadał wielu kaznodziejów, *a przecież jedna książka więcej znaczy niż tysiąc kazań i to przede wszystkim w Polsce, gdzie szlachta przebywa zwyczajnie nie w miastach, ale na wsiach do których łatwiej docierają książki niż kaznodzieje [...]* (Natoński, 1975, s. 117).

Jerzy Kłoczowski podkreśla, że *jezuici jako pierwsi w Rzeczypospolitej wśród zakonów docenili w pełni znaczenie druku jako środka czy to rozszerzenia polemiki, czy dostarczania – zwłaszcza w języku polskim – podstawowych tekstów religijnych: Biblii, zbiorów kazań, katechizmów* (Kłoczowski, 1970, s. 514).

Pierwsza generacja członków Towarzystwa Jezusowego na ziemiach polskich opracowała lub przetłumaczyła i wydała priorytetowe katolickie katechizmy dla wiernych w ich językach narodowych: polskim, szwedzkim, niemieckim i ruskim. Polskie tłumaczenie wszystkich ksiąg Biblii przygotował Jakub Wujek (1541–1597). Dla polskiego duchowieństwa przykłady stanowiły zbiory kazań publikowane przez Piotra Skargę (1536–1612) i Jakuba Wujka oraz jego *Postille*. Do XIX wieku najchętniej czytana książką religijną były *Żywoty Świętych Starego i Nowego Zakonu, na każdy dzień przez cały rok...* w opracowaniu Piotra Skargi. Z kolei dzieła ascetyczne Janusza Murawskiego, Mikołaja Łęczyckiego i Kaspra Drużbickiego formowały europejską duchowość chrześcijańską (Bieś, 2014, s. 57–87). Dodatkowo pisano i ogłaszano drukiem podręczniki potrzebne w jezuickich kolegiach. Książka w życiu braci zakonu Loyoli stanowiła użyteczne narzędzie w pracy duszpasterskiej i misyjnej, ale przede wszystkim wspomagała działalność dydaktyczną.

BIBLIOTEKOZNAWCA

Ignacy Loyola w *Konstytucjach* oprócz potrzeby wszechstronnie kompetentnych pedagogów położył nacisk na konieczność istnienia biblioteki przy każdej jezuickiej placówce (*Konstytucje Towarzystwa Jezusowego*, 2006, s. 150). Stanowisko założyciela zakonu dało początek zbiorowej dbałości o *librarie*, znajdując wyraz w dążeniach autorów *Ratio Studiorum* – regulaminu ustaw formujących fundamenty pracy naukowej i edukacyjnej na prawie dwa wieki (Piechnik, 2003). Twórcy norm domagali się: *By Naszym nie brakowało*

książek, bez których wydaliby się żołnierzami bez broni, należałoby sobie życzyć, by na powiększenie biblioteki był przeznaczony jakiś doroczny fundusz (Piechnik, 2004 s. 106). Nadrzędnym zadaniem bibliotek jezuickiego zakonu było ich dotowanie, a w szczególności zwiększanie księgozbioru. Publiczne nauczanie i nieprzerwane kształcenie współbraci, by mogli rozumieć otaczającą rzeczywistość, spowodowały, że biblioteka stała się integralną częścią każdego kolegium.

Ratio Studiorum wytyczało zasady kierowania bibliotekami zakonnymi od ich ukształtowania. Obejmowało zbiorową regułę w odniesieniu do uposażenia *libralii*. Polecono, by każde kolegium jezuickie przeznaczało na potrzeby biblioteki pewne zasoby finansowe z własnych majątkości lub innych aktywów w związku z obawą, że fundusz kolegium może być zarządzany przez osobę, która nie jest miłośnikiem książek. Obowiązki dyrektora studiów miały obejmować badanie co pewien czas stanu biblioteki oraz przekazywanie rektorowi informacji o ewentualnych brakach. Przedstawiciele prowincji przykładali dużą wagę do funkcji bibliotekarza – „kapłana wykształconego” – *clericus sacerdotium* i *peritus librorum emendorum* – „doświadczonego w kupowaniu książek” (Grzebień, 2013, s. 24).

Należy zauważyć, że posiadanie książek przez członków zakonów było związane z koniecznością uzyskania przyzwolenia odpowiedniej władzy. Wytyczne dla bibliotekarza zostały wydane przez generała Franciszka Borgiasza (1565–1572), a następnie uzupełniane za czasów generała Everarda Mercuriana – początkowo było to siedem a następnie dwanaście reguł.

Ostatecznie sprawę bibliotek jezuickich w Polsce uporządkował generał zakonu Wawrzyniec Ricci. 23 kwietnia 1763 roku wydał rozporządzenie, w którym skonstatował: *skoro obowiązki Towarzystwa zgodnie z powołaniem wymagają koniecznego wsparcia w książkach najlepszych autorów ze wszystkich dziedzin literatury, dlatego też powinna istnieć specjalna troska o wszechstronnie urządzone i należyście utrzymane biblioteki w naszych domach i kolegiach* (Grzebień, 2013, s. 21). Trzeba pamiętać, że regulacje dla bibliotek jezuickich w dużej mierze są aktualne.

Podstawowy zakres aktywności bibliotek zakonu oscylował wokół formowania i gromadzenia księgozbioru. Formowały się one dzięki różnym źródłom pozyskiwania woluminów. Należały do nich przede wszystkim dary, zakupy, fundacje i własna produkcja.

Znaczącym źródłem gromadzenia książek była szczodroliwość różnych donatorów, którzy w formie zapisów i prezentów zwiększali księgozbiory i mieli udział we wzbogacaniu się bibliotek. Co prawda te książkowe dary nie zawsze można było zaliczyć do bardzo cennych¹.

Odrębnym źródłem zaopatrywania się w woluminy była własna twórczość pisarska i wydawnicza. W *Ratio Studiorum* zaordynowano gromadzenie i magazynowanie

---

¹ Przykładowo: biblioteka kolegium lubelskiego nie posiadała tak cennych darów fundatorów jak np. zbiory wileńskiej biblioteki z księgozbiorem Zygmunta Augusta (zob. Kawecka-Gryczowa, 1998, s. 79–83) czy też biblioteka kolegium poznańskiego z bogatymi zbiorami prymasa Karnkowskiego.

w bibliotekach pierwodruków z przemowami, poezją i perorami oraz ważniejszymi dziełami, których autorami byli jezuici. [Rektor] *niech dba, by przestrzegane było to, co jest zawarte w regulach prefekta biblioteki o włączeniu do spisu tego wszystkiego, co Nasi napisali wystawiali publicznie w kolegium lub poza kolegium. Chodzi o dialogi, wiersze i inne tego rodzaju utwory* (*Ratio Studiorum*, 2001, s. 46).

Wśród różnych źródeł i metod pozyskiwania książek można dostrzec również nieoficjalny obieg woluminów, które przynosili bracia zakonni. I choć jezuitom zmieniającym kolegium zarządzenia zabraniały zabierania ze sobą książek z bibliotecznych zbiorów, epizody takie musiały mieć miejsce wielokrotnie, bowiem w wielu bibliotekach można natrafić na książki z innych klasztorów².

Pod pojęciem biblioteki jezuici rozumieli cały, odpowiednio zorganizowany i wykorzystywany księgozbiór oraz wydzielone z niego zbiory specjalistyczne. W każdym domu zakonnym istniała biblioteka domowa oraz księgozbiory specjalistyczne i podręczne, głównie o charakterze humanistycznym.

Historia *librarii* Towarzystwa Jezusowego wplata się w wybitny dorobek naukowy Ludwika Grzebienia. *Organizacja bibliotek jezuickich* to wielkie przedsięwzięcie ks. profesora w zakresie bibliotekoznawstwa. Moim zdaniem pozycja ta zarówno pod względem naukowym, jak i edytorskim stanowi jedno z największych dokonań naukowych autora.

Dzieło to pozwala nam na uzyskanie szczegółowych informacji dotyczących *librarii* w Polsce. Trzeba zaakcentować, że popularne prace historyczne poświęcone Towarzystwu Jezusowemu nie uwzględniały księgozbiorów i bibliotek. Ze względu na to podjęty w przez Ludwika Grzebienia problem badawczy należy uznać za bardzo ważny. Sam autor przy pierwszym wydaniu książki stwierdził, że *Praca ta nie ma na celu szczegółowego ukazania przeszłości każdej jezuickiej biblioteki, bo to wymagałoby długich i żmudnych poszukiwań archiwalnych, może jednak pomóc adeptom badań przeszłości księgozbiorów jezuickich do zrozumienia organizacji życia zakonnego, powiązania bibliotek na terenie tej samej placówki oraz ich zależności od poszczególnych przełożonych* (Grzebień, 1975a, s. 223–234).

Profesor w przedstawionej pracy już samym procesie jej przygotowywania wykazał się wielką dociekliwością oraz rzetelnością badawczą i przede wszystkim nadzwyczajną wręcz pracowitością. Wykorzystał bogatą literaturę przedmiotu i to zarówno tę ogólniejszą, jak też bardziej szczegółową, związaną z historią bibliotek jezuickich. Na specjalne podkreślenie zasługuje jednak sposób wykorzystania materiałów źródłowych, w tym nade wszystko archiwaliów zgromadzonych w Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie.

---

² Na przykład lubelscy jezuici byli w posiadaniu książek z placówek konwentu znajdujących w całej Rzeczypospolitej, a czasami poza jej granicami (zob. Zalewski, 1926, s. 242–245). Prawdopodobnie taki szlak przemierzyła przechowana do naszych czasów książka z supereklibrisem Jana Leśniowolnego, lwowskiego podczaszego, która z jezuickiego kolegium w Brześciu dotarła do Lublina (zob. Sułek, 1996, s. 31).

Zainteresowanie ojca profesora zagadnieniami książki i druku uwidoczniły się już podczas jego studiów teologicznych w Collegium Bobolanum. W czasie ich trwania opracował *Uzupełnienia do Bibliografii Estreicherów z Biblioteki Teologicznej Bobolanum w Warszawie*³. Jednym z bezsprzecznych rezultatów tekstu jest zademonstrowanie rzeczywistych autorów głównie siedemnastowiecznych druków. Profesor, opierając się na źródłach archiwalnych, sporządził szczegółowe notatki biograficzne oraz adnotacje o ich treści. W skład zasobu wchodziły między innymi książki Michała Potockiego, który je zdeponował (?) w lubelskim kolegium⁴.

Zakończeniem kształcenia na studiach teologicznych było napisanie pracy licencjackiej *Nieznane Estreicherom polonica w Bibliotece Teologicznej „Bobolanum”*, której promotorem był prof. dr Marian Żurowski SJ⁵. Opublikowana w 1968 roku, pod tytułem *Katalog starych druków Biblioteki Teologicznej Bobolanum (Polonica XVI w.)* (Grzebień, 2015, s. 69–75), była efektem kategoryzacji i usystematyzowania zbiorów bibliotecznych z „Bobolanum”, przeniesionych z Lublina do Warszawy w 1952 roku⁶.

Kontynuacja badań naukowych w ramach zagadnień historycznych księgozbiorów zaowocowała napisaniem przez ks. L. Grzebienia w 1970 roku pracy magisterskiej *Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542–1600)* pod kierunkiem ks. profesora Stanisława Librowskiego. W tym miejscu trzeba odnotować, że w 1968 roku prowincjał Towarzystwa Jezusowego ks. Stanisław Nawrocki⁷ oddelegował ojca profesora na studia w Instytucie Historii Kościoła

³ Artykuł został wydany w „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” t. 19, 1969.

⁴ Tutaj trzeba nadmienić, że o depozyt ten procesowano się w lubelskim Trybunale Koronnym w 1703 roku. (Woluminów musiało być dużo, jeśli zajmowały dziewięć beczek (zob. Lisiak, 2004, s. 130). Jezuici prymarnie kwestionowali zwrot wszystkich zdeponowanych książek, dlatego przypuszczalnie oznaczyli wszystkie woluminy, które nie miały ekslibrisów, swoją ręcznie wykonaną notą własnościową: „Col. Soc. Jesu 1701”. Finalnie proces zakończono kompromisem: 80 książek oddano Potockim, resztę zatrzymało lubelskie kolegium (zob. Lisiak, 2004, s. 130).

⁵ Archidiecezja Krakowska, *Zmarł śp. ks. prof. Ludwik Grzebień SJ, były rektor Ignatianum w Krakowie*, 2020, <https://diecezja.pl/aktualnosci/zmarl-sp-ks-prof-ludwik-grzebien-sj-byly-rektor-ignatianum-w-krakowie/> (dostęp: 5.12.2022); S. Cieślak SJ (2020), *Odszedł do Pana śp. o. Ludwik Grzebień SJ – wspomnienie*, <https://jezuici.pl/2020/03/odszedl-do-pana-sp-o-ludwik-grzebien-sj/> (dostęp: 5.12.2022).

⁶ Towarzystwo Jezusowe zgromadziło w lubelskim kolegium liczne zbiory biblioteczne. Stało się to możliwe dzięki przeniesieniu z Krakowa biblioteki teologicznej, a także dzięki funduszom profesorów KUL-u. Podczas II wojny światowej zbiór ksiąg przeniesiono do pomieszczeń lubelskiej Biblioteki im. H. Łopacińskiego. W 1952 roku „Bobolanum” jezuici definitywnie opuścili, przenosząc do Warszawy zarówno kadre naukowe, jak i swój księgozbiór (zob. Grzebień, 1996, s. 771).

⁷ Nawrocki Stanisław, ks., ur. 3 V 1915 w Kurowie w Nowosądeckiem, wstąpił do zakonu 30 VII 1930 w Starej Wsi, ks. 8 IX 1941 w Warszawie, zm. 10 III 1986 w Krakowie. Syn Jana i Melanii z Michalików. Studiował etnografię i antropologię w Warszawie 1938–39. Podczas wojny działacz RGO i Powiatowego Komitetu Opieki Społecznej w Nowym Sączu. Od 1945 zastępca promotora Sodalicji Mariańskich i moderator Sodalicji Akademickiej w Krakowie, pracował nad odrodzeniem ruchu sodalicyjnego. Równocześnie studiował na UW 1945–46 i KUL 1946–47. Aresztowany za działalność sodalicijną w 1950, został skazany na 12 lat i przebywał w więzieniu do 1955. Rekolekcjonista w Czechowicach 1956–57, kapelan studentów w Krakowie 1957–60, członek Komisji Duszpasterskiej Episkopatu w Warszawie 1960–67, prowincjał 1967–73, organizator i kierownik małej poligrafii w Przegorzalach w Krakowie. Autor wielu publikacji religijnych, zarówno książek, jak i artykułów, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=NAWROCKI&f=1> (dostęp: 7.11.2022).

Wydziału Teologicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (Hamryszczak, 2020, s. 187–204).

Jak napisał autor, celem dysertacji jest [...] *lepiej zrozumieć rolę książki drukowanej w formowaniu mentalności swego czytelnika, ocenić aktywną działalność szeregu ośrodków wydawniczych i handlowych, dowartościować pewne kanały, którymi płynęły do nas książkowe transporty* (Grzebień, 1971, s. 61–168).

Po publicznej obronie rozprawy doktorskiej (3 grudnia 1971 roku) 5 czerwca 1972 roku ojciec profesor został oficjalnie mianowany doktorem (Librowski, 1990, s. 458). Tematem pracy były biblioteki jezuickie⁸. O ważności i randze tej pracy, która nie ulega do tej pory zdewaluowaniu i stanowi cenny zbiór informacji, może świadczyć dwukrotne jej opublikowanie na przestrzeni kilkudziesięciu lat⁹.

Recenzentami dysertacji byli ks. profesor Bolesław Kumor z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i doc. dr hab. Leszek Hajdukiewicz z Uniwersytetu Jagiellońskiego (Librowski, 1990, s. 458).

Po kilkuletniej pracy na stanowisku asystenta w KUL i pobycie między innymi w USA, Szwecji, Rzymie oraz Zambii, w 1977 roku ks. Grzebień został „bibliotekarzem Prowincji”, zastępując Henryka Frosa¹⁰. Warto podkreślić, że Ludwik Grzebień swoje przysze losy łączył z badaniami naukowymi w krakowskich bibliotekach i archiwach *Societas Iesu* (ATJKr., 1968, rkps 2022, s. 565; ATJKr., 1970, rkps 2266, s. 175).

Do głównych zadań ojca profesora należała opieka nad Biblioteką Pisarzy Towarzystwa Jezusowego. Zasobna kolekcja książek uległa rozproszeniu w czasie II wojny światowej, kiedy część pomieszczeń kolegium zaadaptowano na Szpital Kliniczny. Zbiory Biblioteki Pisarzy wróciły na dawne miejsce. Nad nimi umieszczono Bibliotekę Filozoficzną. Ponadto czasopisma Biblioteki Pisarzy znajdowały się w skrzydle przy ulicy Kopernika. Dodatkowo stare druki ulokowano w piwnicy Bazyliki Najświętszego Serca Pana Jezusa. Osobno, w niewielkim pokoju przy schodach skrzydła od ulicy Kopernika, złożono polonica (Paszcenda, 2013, s. 16). Należy wspomnieć, że pomieszczenia, w których przechowywano starodruki, nie posiadały sprawnego systemu ogrzewania, zapewniającego stałą temperaturę, nie miały wentylacji, a wilgotność powietrza przewyższała wszelkie dopuszczalne normy.

Nadrzędnym obowiązkiem ks. Ludwika Grzebienia była nadzorowanie starych druków. Był również współinicjatorem budowy (obok kolegium) osobnego gmachu biblioteki. W centralnej części budynku utworzony miał być magazyn biblioteczny, a w jego sąsiedztwie miały znajdować się czytelnie. W projekcie

---

⁸ Wspomniałam i zaprezentowałam to dzieło, ponieważ uważam je za bezcenne i jedno z najważniejszych w bibliografii Ludwika Grzebienia.

⁹ Rozprawa została wydana po raz pierwszy w „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, a potem w Krakowie, w WAM (Grzebień SJ, 1975a, s. 223–278; Grzebień SJ, 1975b, s. 225–281; Grzebień, 2013).

¹⁰ Henryk Ludwik Fros SJ, ks., ur. 18 I 1922 w Rybniku. Do Towarzystwa Jezusowego wstąpił 12 IX 1940 w Starej Wsi; zm. w 1998 r. w Krakowie; polski jezuita, teolog, badacz literatury hagiograficznej, mediewista (zob. Grzebień SJ, 1996, s. 169).

pomyślano też o pokojach gościnnych dla zagranicznych użytkowników biblioteki (Paszenda, 2013, s. 16). Magazyny na trzech kondygnacjach miały pomieścić od 500 do 600 tys. tomów, a długość półek miała wynieść łącznie 12 tys. metrów. Szczegółowe *Kalendarium budowy Domu Pisarzy im. Ks. Piotra Skargi* przedstawił w „Naszycy Sprawach” ks. Lech Kotkowski (1989, nr 2, s. 9–14).

Po wielu staraniach prowincjoła Eugeniusza Ożoga (1932–2008) i kilkakrotnej zmianie architektów, Wydział Gospodarki Przestrzennej i Architektury 4 X 1983 roku, opierając się na opinii Generalnego Konserwatora Zabytków, zatwierdził plan realizacyjny pod względem urbanistycznym i architektonicznym biblioteki i wydał pozwolenie na budowę stanu „0” obiektu. Wykonali go architekci Andrzej Zeniuk i Emil Golenia¹¹. Nie był to jednak ostateczny projekt. Dopiero w 1984 roku, po uzgodnieniach z Wojewódzką Komisją Urbanistyczno-Archiitektoniczną, Emil Golenia sporządził nowy projekt koncepcyjny biblioteki, zaakceptowany następnie przez Krakowską Komisję Urbanistyki i Architektury, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Ministerstwo Kultury i Sztuki. W 1998 roku budowa została ukończona.

Ze względu na hojne darowizny na budowę ze strony Prowincji Gómoniemieckiej SJ z Monachium zastanawiano się, czy patronem Domu Pisarzy nie uczynić – zamiast ks. Piotra Skargi SJ – św. Piotra Kanizego SJ. Ostatecznie budynkowi nadano imię tego pierwszego. W dniu 11 V 1988 roku Dom Pisarzy został poświęcony przez ojca generała Petera-Hansa Kolvenbacha.

Biblioteka Pisarzy, którą uformowano w drugiej połowie XIX wieku, początkowo była zapleczem dla oficyny religijnych czasopism¹². Zbiory pomnażano dzięki zakupom i darowiznom. Wśród nich znajdowały się egzemplarze książek nadsyłanych do recenzji, encyklopedie, słowniki i materiały źródłowe¹³.

Warto zaznaczyć, że przenosiny zbiorów bibliotecznych odbyły się etapami. W 1987 roku, przy pomocy windy budowlanej, przetransportowano archiwalia. W październiku 1988 roku przeniesiono z kolegium bibliotekę, a 28 kwietnia 1989 roku miała miejsce przeprowadzka czytelnicy profesorów (Grzebień, Wilkosz, 1997, s. 53). Księgozbiór udostępniono publicznie w 1993 roku. Natomiast Biblioteka Wydziału Filozoficznego została przeniesiona do Domu Pisarzy w 1985 roku (Grzebień, Wilkosz, 1997, s. 53). W czerwcu 1994 roku w jezuickiej księżnicy zainstalowano sieć komputerową, zawierającą całość zbiorów – ponad 200 tys. rekordów. W ten sposób stała się ona pierwszą w Polsce dużą kościelną

¹¹ Emil Gola, ur. 5 X 1942 roku w Czechowicach, wstąpił do zakonu 30 VII 1960 roku w Starej Wsi, święcenia kapłańskie przyjął 24 VIII 1972 roku w Gliwicach, opuścił zakon w 1991 roku. Studiował filozofię na Wydziale Filozoficznym Towarzystwa Jezusowego w Krakowie oraz teologię na Wydziale Teologicznym Bobolanum w Warszawie. Misjonarz ludowy, pracownik Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego (1977–1978) oraz prokurator Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy (1981–1991). Kierownik budowy Domu Pisarzy im. Piotra Skargi w Krakowie (zob. Grzebień SJ, 1996, s. 186).

¹² Między innymi był to „Przegląd Powszechny” i „Misje Katolickie” (zob. Grzebień, Wilkosz, 1997, s. 52–53).

¹³ Na przykład: *Acta Sanctorum*, patrologię łacińską i grecką Migne'a, *Corpus christianorum*, *Sources chrétiennes*.

biblioteką w pełni skomputeryzowaną. Z obydwu bibliotek utworzono Bibliotekę Naukową Księży Jezuitów obejmującą w 2002 roku ok. 370 tys. wol. książek oraz 525 tytułów czasopism bieżących¹⁴. Do unikalnych jej zasobów trzeba zaszeregować fotokopie i mikrofilmy zawierające biblioteczną i archiwalną bazę materiałową, obejmującą historiografię jezuitów w Polsce. Ta zebrana i zabezpieczona dokumentacja to wybrane manuskrypty z Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie – ATJKr oraz korpus tekstów z *Archivum Romanum Societatis Iesu* (ARSI). Dodatkowo zbiór uzupełniają akta odnoszące się do polskich jezuitów, które zmagazynowano w szwedzkich, austriackich i litewskich bibliotekach. W zespole znajdują się także inkunabuły z polskich archiwów i bibliotek niejezuickich¹⁵.

Na szczególne podkreślenie w tych wszystkich przedsięwzięciach zasługuje wieloletni udział ojca profesora, który modyfikując samą bibliotekę i wzbogacając księgozbiór, przekształcił ją w jedyny w swoim rodzaju profesjonalny warsztat pracy nie tylko dla swoich uczniów, współbraci jezuitów, ale i osób świeckich.

Ludwik Grzebień angażował się w pracę bibliotekarza nie tylko w Polsce. W 1986 roku, podczas drugiego pobytu w Stanach Zjednoczonych, pełnił tę funkcję przez kilka tygodni w Chicago, w Rezydencji Księży Jezuitów pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa (ATJKr., 1986, rkps 4596, s. 64).

Zainteresowania profesora oscylowały wokół różnorodnych dyscyplin naukowych. Dowodem na to jest własnoręcznie napisana przedmowa w „Forum Bibliotek Medycznych”, w której kontentuje: *Jako bibliotekarz zajmujący się starymi polskimi księgozbiórami byłem zainteresowany odczytywaniem dawnych zasobów medycznych bibliotek polskich. Mam świadomość niedomogów dawnej informacji bibliotecznej i trudności z dotarciem do niej. Od lat badałem też przeszłość wielu polskich lekarzy i przedstawicieli innych zawodów dla tworzonych przeze mnie słowników biograficznych i zauważam jak uboga była i jest nasza polska literatura w tym zakresie, szczególnie literatura regionalna, środowiskowa, ale też różnych ośrodków naukowych. A dla szybkiego poznania nowych osiągnięć polskiej i zagranicznej medycyny, dla żyjącego dziś człowieka, trawionego różnymi dolegliwościami, jak ważny i pocieszający jest każdy wynalazek, każde osiągnięcie współczesnej medycyny. Najszybciej możemy go poznać drogą internetową, właśnie poprzez ukazywanie się różnych periodyków w wersji elektronicznej* (Grzebień, 2011, s. 5–6).

Krakowską Biblioteką Naukową zarządzał przez ćwierć wieku, aż do 25 sierpnia 2002 roku (ATJKr., 1988 rkps 4705, s. 81). Do końca życia służył swoimi kompetencjami użytkownikom biblioteki. Cechowała go mądrość, zaangażowanie oraz kreatywność.

---

¹⁴ *Kolekcja Biblioteki Naukowej Księży Jezuitów* / Ludwik Grzebień, Andrzej Paweł Bieś <http://www.ebib.pl/2002/35/grzebien.php> (dostęp: 15.11.2022).

¹⁵ Tamże.

ARCHIWISTA

Proweniencja pierwszego archiwum Towarzystwa Jezusowego koreluje ściśle ze skonsolidowaną formułą administracyjną zakonu. Jak słusznie zauważa Robert Danieluk SJ: *Ponieważ bardzo szybko regularna korespondencja stała się zarówno narzędziem sprawowania rządów, jak i gwarantem jedności między zakonnikami, konieczne stało się zorganizowanie sekretariatu, służącego pomocą przełożonemu generalnemu i jego asystentom* (Danieluk, 2022, s. 67–82). Rzymskie archiwum przemieszczało się wraz ze zmianami adresów zamieszkania pierwszych członków *Societas Iesu*. Ostatecznie ich domem stał się budynek przy dzisiejszej Piazza del Gesù¹⁶. Trudno jest wywnioskować szczegółowo, kto asystował św. Ignacemu podczas wypracowywania początkowej struktury kancelaryjnej. Przypuszczalnie był to jeden z jego pierwszych współbraci Juan Alfonso de Polanco (1517–1576), który wcześniej był urzędnikiem w Kurii Rzymskiej (Markus, 2009, s. 4). Faktem jest, że Loyola ustanowił go sekretarzem Towarzystwa w 1547 roku (Maryks, 2010, s. 118). Juan Alfonso brał również udział w tworzeniu *Archivum Romanum Societas Iesu* i pełnił w nim funkcję archiwisty. Zdaniem przyjaciela Polanco, Piotra de Rivandeneira, *Wydawało się, że Polanco dźwiga na swoich barkach całe Towarzystwo* [Jezusowe – J.G.] (Maryks, 2010, s. 69). Zaś w opinii amerykańskiego profesora, historyka i jezuita Johna Williama O'Malleya Juan Alfonso de Polanco i Hieronim Nadal odegrali znaczącą rolę w Towarzystwie Jezusowym i nadali mu kształt (O'Malley, 1993, s. 376).

Już od początków istnienia w archiwach *Societas Iesu* bazowano na trzy-stopniowej strukturze. Występowały one we wszystkich placówkach zakonnych – kolegiach, rezydencjach i stacjach misyjnych, a także w zarządzie prowincji. Finalnie wszystkie dokumenty były kierowane do *Archivum Romanum Societas Iesu*. Prawie wszystkie pisma urzędowe formowano równolegle w trzech egzemplarzach i gromadzono w trzech miejscach: w archiwum domowym, prowincjalnym i generalnym. Takie normy postępowania były bardzo ważne dla zabezpieczenia fundamentalnych źródeł niezależnie od zniesienia zakonu i różnorodnych klęsk żywiołowych. Wytyczne zakonne zakładały prowadzenie na terenie każdej jednostki około 40 różnych ksiąg sprawozdawczych, obejmujących stan personalny placówki, historię, administrację domu, kościoła, szkół, burs, stowarzyszeń i majątków (Grzebień, 2017, s. 5).

Najstarszą odmianą relacji historycznych były *Listy Kwartalne* (*Litterae quadrimestres*), stanowiące kwartalne przekazy wydzielonych prowincji do Rzymu. Zastąpiły je *Litterae annuae* – sprawozdania roczne, składające się najczęściej z pozytywnych i budujących informacji. To zmieniające zarządzenie wprowadzono

---

¹⁶ Ta aktualna nazwa wywodzi się od prymarynego kościoła jezuitów zbudowanego w latach 1568–1584, który przez stulecia znajdował się obok siedziby generała zakonu. Członkowie Towarzystwa Jezusowego przebywali tam od 1541 roku, a później mieszkali tam Ignacy Loyola. Unikatową pozostałością po dawnym domu są właśnie pokoje założyciela. Zob. szerzej: (Danieluk SJ, 2022, s. 68–69).

w 1565 roku, podczas trwania drugiej kongregacji generalnej. W każdej placówce desygnowani bracia sporządzali katalogi wydarzeń i dostarczali je prowincjałowi. Wszystkie raporty, uzupełnione danymi statystycznymi i dopracowane przez historyka prowincji, wysyłano generałowi zakonu. W Rzymie tworzono z nich przekrojowy dziennik. Starano się go redagować wiarygodnie, ponieważ był przeznaczony nie tylko dla członków Towarzystwa Jezusowego, ale także osób świeckich. Dopiero wiek XVII przyniósł wprowadzenie zakazu podawania treści podsumowań do wiadomości ogółu. Trzeba dodać, że *Listy roczne* publikowano w latach 1581–1614 i 1650–54. Ponadto, na początku XVII wieku, rozpoczęto pisanie historii poszczególnych domów (*Historia domus*) *Societas Iesu*. Te historyczne źródła zawierały drobiazgowo informacje o aktywnościach domów i działaniach ich mieszkańców. Precyzowały statusy majątkowe placówek, uwzględniające wszystkie znaczniejsze darowizny i zapisy. Przedstawiały też kulturalne, polityczne i społeczne wydarzenia. Sporządzano je przede wszystkim w oparciu o diariusze. Skrótów z nich co trzy lata przekazywano do Rzymu (Grzebień, Wiesiołowski, 2004, s. II).

W 1608 roku generał zakonu Klaudiusz Aquaviva wydał rozporządzenie o uporządkowaniu prowadzonych w kolegiach ksiąg (Grzebień, Wiesiołowski, 2004, s. II). Dotyczyło to głównie fundacyjnych aktów (*Fundatio*), dziejów tworzenia się kolegiów (*Initia* albo *Erectio*) oraz *Status temporalis* – dokumentów o stanie majątkowym. Zaliczyć do nich trzeba również informacje o przeobrażeniach domów i innych faktach historycznych, zasługujących na podzielenie się nimi z przyszłymi pokoleniami, a także rezultaty kapłańskich prac.

W 1773 roku, gdy nastąpiła kasata Towarzystwa Jezusowego, w Rzeczypospolitej Obojga Narodów istniały cztery zasadnicze archiwa jezuickie, przynależne do odrębnych prowincji. W domu profesorów w Wilnie znajdowała się dokumentacja Prowincji Litewskiej. We Lwowie mieściło się archiwum Prowincji Małopolskiej. Dom profesorów w Krakowie był miejscem przechowywania źródeł archiwalnych Prowincji Wielkopolskiej, natomiast archiwalia Prowincji Mazowieckiej umieszczono w Warszawie (Grzebień, 2017, s. 7).

Zbiory wspomnianych przeze mnie archiwów zostały zniszczone i rozproszone. Jedyne w Wilnie zachowano prawie wszystkie materiały źródłowe. Należy odnotować też istnienie archiwum Prowincji Białoruskiej w Połocku (potem w Petersburgu, 1802–1815 i z powrotem w Połocku – 1816–1820), w którego skład wchodziły, w głównej mierze, akta kolegiów położonych w Białorusi. Część z tych materiałów, po pozbyciu się członków *Societas Iesu* z Rosji w 1820 roku, zabezpieczono w *Archivum Romanum Societas Iesu* oraz w Archiwum Prowincji Południowej w Krakowie¹⁷.

¹⁷ Zaczątkowo była to Prowincja Galicyjska z siedzibą w Tarnopolu, a potem we Lwowie. Następnie, w 1926 r., generał zakonu jezuitów o. Włodzimierz Ledóchowski na terenach II Rzeczypospolitej zorganizował dwie nowe jednostki zakonu. Były to Prowincja Małopolska i Prowincja Wielkopolsko-Mazowiecka Towarzystwa Jezusowego (zob. Augustyniak SJ, 2020, s. 57–77).

Pod koniec XIX wieku zaczęto kompletować stare historyczne rękopisy, rozsiiane w rozlicznych bibliotekach zakonnych. Pracę tę zainaugurował o. Stanisław Załęski SJ (1843–1908), między innymi poprzez robienie wypisów z zagranicznych archiwów. Przy tworzeniu oddzielnego Archiwum Prowincji pomagał mu Tomasz Wall (1885–1911), który od 1897 roku pełnił funkcję „kuratora Archiwum”. Jego wkład w porządkowanie i opracowanie zasobu archiwalnego jest nieoceniony. Opublikował katalogi Prowincji z lat 1821–1832 oraz 1849–1852 (Rejowicz, 1937, s. 17–97). Jego dziełem jest również wydanie drukiem *Catalogus domorum Societatis Jesu in Polonia*¹⁸ (Kraków 1898). W tym czasie pogrupowano i zredagowano bardzo dużą kolekcję homilii pochodzących z XVIII i XIX wieku. Opierając się na wynikach tej pracy, udostępniono drukiem – w dziesięciu tomach – *Kazania i szkice Księża Towarzystwa Jezusowego*¹⁹.

Następcą Walla został Józef Brząkałski SJ (1863–1926), który z racji bycia redaktorem naczelnym „Naszych Wiadomości” zamieścił na ich łamach kilka unikalnych materiałów z Archiwum.

Od 1915 do 1924 obowiązki archiwariusza pełnił ks. Jan Roth (1870–1944). Fragmenty jego działań – odręczne komentarze i wyjaśnienia można odnaleźć w manuskryptach archiwalnych.

W historii bardzo ważną rolę odegrał też nieformalny pomocnik archiwistów Jan Kozieł SJ (1873–1942). Dzięki jego staraniom duża liczba woluminów została zakonserwowana i oprawiona (Grzebień i in., 1996, s. 315).

W 1924 roku Archiwum Prowincji Małopolskiej Towarzystwa Jezusowego zaczął zarządzać Stanisław Bednarski. Był twórcą odrębnego krakowskiego archiwum mikrofilmów i fotokopii zawierającego dokumenty z *Archivum Romanum Societas Iesu*. Składający się z 200 tomów zasób obejmuje katalogi i historie kolegiów, nekrologi jezuickie, korespondencję (XVI–XVIII wiek) oraz akta fundacyjne. Ten cenny zbiór materiałów źródłowych jest systematycznie udostępniany i umożliwia polskim i zagranicznym badaczom poszerzenie wiedzy na temat dziejów Towarzystwa Jezusowego (Grzebień i in., 1996, s. 33–34).

Po zakończeniu II wojny światowej archiwariuszami byli kolejno: Jan Popłatek SJ (1903–1955), Bronisław Natoński SJ (1914–1985) i Alojzy Fularczyk SJ (1904–1992). W 1988 roku dyrektorem Archiwum Prowincji Południowej Towarzystwa Jezusowego został Ludwik Grzebień. Jego rola – kustosa historycznego zasobu – wynikała z racji prowadzenia naukowego opracowania materiałów archiwalnych oraz samodzielnej pracy badawczej. Stał się kontynuatorem

---

¹⁸ Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera (EBBE), *Catalogus domorum Societatis Jesu in Polonia una cum earum praediis ac possessionibus ordine alphabetico compositus. 1564–1899*, Cracoviae 1899, <https://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/baza/wpis/?sort=tytul&order=-1&id=13198&offset=70140&index=14> (dostęp: 1.12.2022).

¹⁹ Opublikowano je w latach 1898–1906. Tom 1 w Krakowie w 1898 roku, ostatni 10 w 1906 r., również w Krakowie (zob. *Inwentarz Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. Rękopisy do 1820 roku*, 2017, s. 6).

działań właściwego twórcy zaplecza naukowego badań nad jezuitami w Polsce Stanisława Bednarskiego SJ²⁰.

Swoją pracę archiwalną profesor rozpoczął już w okresie zakonnych studiów. Zaangażował się we współpracę z ówczesnym kustoszem Archiwum Prowincji Południowej Towarzystwa Jezusowego Bronisławem Natońskim SJ. Polegała ona na zbieraniu materiałów na temat historii polskich jezuitów, wydawaniu artykułów i wizytach w zagranicznych i polskich bibliotekach oraz archiwach w poszukiwaniu polskich wątków dziejów Towarzystwa Jezusowego (ATJKr. rkps 2268, s. 173–183). W sierpniu 1968 roku Ludwik Grzebień odwiedził Szwecję²¹. W archiwum w Uppsali przestudiował i zanalizował listy jezuitów braniewskich i poznańskich oraz przywiózł do Krakowa wiele mikrofilmów poloników *Societas Iesu* (ATJKr. rkps 2268, 1967, s. 16; ATJKr. rkps 2022, s. 551–573). Trzeba wspomnieć, że wracał tam sześciokrotnie.

Prasa ojca profesora do gromadzenia materiałów archiwalnych była także widoczna podczas trwania jego trzeciej probacji w północnej Walii²². Oprócz rekolacji dla Polonii i opieki nad chorymi był nadal aktywny naukowo, odwiedzając angielskie archiwa (ATJKr., 1974, rkps 2915, s. 189; ATJKr., 1974, rkps 2915, s. 191–199).

Oczywiście nie należy bagatelizować jego wcześniejszych kwerend naukowych w archiwach polskich. Należy wspomnieć, że podczas prac badawczych, związanych z materiałami źródłowymi, odnoszących się do kościelnych i prywatnych zbiorów w epoce odrodzenia, w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego Ludwik Grzebień poznał jego dyrektora dr. Leszka Hajdukiewicza²³, którego publikacje bardzo cenił.

W pierwszych dniach czerwca 1974 roku Ludwik Grzebień wyjechał z Walii do Rzymu, gdzie w *Archivum Romanum Societas Iesu* zajął się poszukiwaniem i badaniem dokumentacji na temat misji zambijskiej (ATJKr., 1973, rkps 2914, s. 293; ATJKr., 1973, rkps 2914, s. 295). Następnym celem jego podróży stała się Zambia, gdzie przeprowadził kwerendę w archiwum jezuickim w Tuluzie (ATJKr., 1974, rkps 2915, s. 20).

---

²⁰ Uczony ten upowszechnił efekty swoich badań na forum międzynarodowym poprzez ogłoszenie obszernego streszczenia dzieła *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce* w rzymskim periodyku zakonu „Archivum Historicum Societatis Iesu” (Bednarski SJ, 1933, s. 199–223).

²¹ Spotkał się tam z Józefem Trypućką (1910–1983), wybitnym językoznawcą i specjalistą w sprawach poloników w szwedzkich archiwach (zob. Cieślak SJ, 2010, s. 121–130).

²² Ludwik Grzebień przebywał od 1 X 1973 do 24 V 1974 r. w St. Beauno’s College w Tremeirchion (zob. ATJKr. rkps 2285, s. 145, 151–153).

²³ Prof. Leszek Hajdukiewicz (1924–1995), historyk oświaty i kultury epoki nowożytnej. Znaczący dziejowiec UJ. Po studiach rozpoczął pracę w Bibliotece Jagiellońskiej. Od 1958 r. zatrudniony w Katedrze (później Zakładzie) Historii Nauki i Oświaty na Wydziale Filozoficzno-Historycznym, a następnie w Instytucie Historii UJ. W 1963 r. objął kierownictwo Archiwum UJ i pozostawał na tym stanowisku (od 1990 jako Archiwariusz Uniwersytecki) aż do emerytury. Autor około 100 biogramów do *Polskiego Słownika Biograficznego*. Członek Polskiej Akademii Umiejętności (zob. Uniwersytet Jagielloński, *Lista Pamięci – wyszukiwarka*, https://in-memoriam.uj.edu.pl/listapamieci?p_p_id=56_INSTANCE_q9Wikq7zXoNB&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-3&p_p_col_count=3&osoba=140320464 (dostęp: 15.11.2022)).

Kolejną wyprawą naukowo-archiwalną ojca profesora był pobyt w chicagowskiej placówce jezuitów. Z tego pobytu sprowadził wtedy Alojzemu Fularczykowi SJ brakujące w krakowskim archiwum zeszyty „Pionierskiego Trudu Misjonarzy Jezuickich w Rodezji” wydawanego w Chicago (Majcher, ATJKr. rkps 2826, s. 364).

Profesor nie tylko zajmował się gromadzeniem materiałów źródłowych, ale także służył pomocą innym badaczom w ich poszukiwaniach. Dobrym przykładem jest tu osoba o. Ludwika Piechnika (1920–006), któremu Ludwik Grzebień wysłał szereg archiwaliów na temat *Ratio Studiorum* z archiwum Archidiecezji Krakowskiej na Zaskale, parafii św. Wojciecha (Stasiewicz-Jasiukowa, 2010, s. 31).

Jednakże takie wsparcie nie dotyczyło tylko współbraci z Towarzystwa Jezusowego. Jego doświadczenie i wiedza o unikalnych pozycjach w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych wsparły ludzi nauki z różnorodnych instytucji. Chociażby panią dr Zofię Pawlikowską-Brożek z Polskiej Akademii Nauk przy pisaniu artykułów do planowanej publikacji *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami* (Stasiewicz-Jasiukowa, 2010, s. 30–31; Stasiewicz-Jasiukowa, 2004).

Przez wiele lat ojciec Grzebień wielokrotnie był partnerem naukowym profesjonalnych użytkowników archiwum. Jego odpowiednio ukształtowana wrażliwość historyczna i naukowa kompetencja były bardzo pożyteczne w odszukiwaniu, odczytywaniu literalnym i interpretacji dokumentów. Potrafił zachęcić do korzystania z zasobu archiwalnego, uświadomić prawa i możliwości osoby zainteresowanej danymi materiałami, a nawet (jeśli było to potrzebne) wyrównywał ich szanse, likwidował ich wykluczenie poprzez różne formy kształcenia.

PODSUMOWANIE

Towarzystwo Jezusowe posiada jedne z najbardziej rozproszonych instytucjonalnie i terytorialnie zasoby archiwalne i biblioteczne. Wyraźny wpływ na stan i stopień zachowania jezuickich zbiorów archiwalnych i bibliotecznych wywarły ważne wydarzenia dziejowe. Przede wszystkim była to kasata zakonu w 1773 roku, a także dwie wojny światowe. Zdecydowało to o poważnych stratach i bezpowrotnym zniszczeniu wielu cennych dokumentów źródłowych i bibliotecznych.

Gdyby nie rozbudowany system korespondencji, zapewniający regularny dopływ wiadomości ze wszystkich prowincji *Societas Iesu*, który jest systematycznie archiwizowany i przechowywany w centralnym archiwum zakonu w Rzymie, wiele przekazów nie dochowałoby się do naszych czasów. Jak trafnie dostrzegł Ludwik Grzebień, to *przecież dzięki ukierunkowaniu ich [członków Towarzystwa Jezusowego – J. G.] polityki archiwalnej ku tworzeniu w przyszłości zarysu dziejów zakonu w Polsce możemy dziś bez większych przeszkód dokonywać tego dzieła* (Grzebień, 2002, s. 70).

Nie można również pominąć wkładu poszczególnych jezuitów w przywrócenie, uzupełnienie i poszerzenie dorobku historiografii zakonu. Przypomnienie

i zgłębianie przeszłości *Societas Iesu* było ogromną pasją Ludwika Grzebienia. W jego wszystkich pracach naukowych uderza wielka rzetelność badawcza, dokładność i skrupulatność w użytkowaniu materiałów. Wydanie każdego dzieła – większego czy mniejszego – jest oparte na mocnej podbudowie źródłowej. Ludwik Grzebień należał do nielicznych historyków, którzy doskonale godzili praktykę bibliotekarza i archiwisty z działalnością pedagogiczną i naukową. Trzeba podkreślić, że wszystkie pełnione funkcje – archiwariusza i bibliotekarza – sprzyjały docenieniu materiałów źródłowych, poznaniu historii i przesądzały o konieczności ich wykorzystania w badaniach historycznych. Znamienną cechą publikacji ojca profesora jest niezwykła znajomość literatury przedmiotu, co we współczesnych czasach jest niezwykle rzadkie. Ludwik Grzebień był naukowcem, który mógł się chlubić pewnością osiągnięć, ponieważ wiadomo było, że to, co ustalił, mogło być przyjęte z dużym zaufaniem przez kolejnych badaczy podobnych zagadnień.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (ATJKr)
- rkps 2268, *Korespondencja z lat 1888–1971*;
- rkps 2268, *Korespondencja z lat 1888–1971*; List o. L. Grzebienia, Warszawa 3 X 1967;
- rkps 2022, *Korespondencja i dokumenty osobiste członków TJ z lat 1920–1969*, List o. L. Grzebienia, Lublin, 7 X 1968;
- rkps 2826, *Korespondencja od różnych osób z lat 1958–1972*, Majcher Walenty SJ;
- rkps 2285, *Korespondencja prowincjalska z lat 1969–1973*, List o. L. Grzebienia do o. prowincjała S. Nawrockiego SJ, Lublin;
- rkps 2914, *Korespondencja prowincjalska z lat 1970–1973*, List o. L. Grzebienia do o. prowincjała, Tremeirchion 27 X 1973;
- rkps 2914, *Korespondencja prowincjalska z lat 1970–1973*, List o. prowincjała J. Popiela SJ do o. L. Grzebienia, Kłodzko, 11 XI 1973;
- rkps 2915, *Korespondencja prowincjalska za rok 1974*, List o. L. Grzebienia do o. prowincjała J. Popiela SJ, Tremeirchion, 13 IV 1974;
- rkps 2915, *Korespondencja prowincjalska za rok 1974*, List o. L. Grzebienia, Tremeirchion, 24 V 1974;
- rkps 2915, *Korespondencja prowincjalska za rok 1974*, List o. L. Grzebienia do o. prowincjała J. Popiela SJ, Besançon, 25 VIII 1974;
- rkps 4596, *Korespondencja Ojca Prowincjała i Ojca Socjusza Prowincji. Rok 1986*, List o. L. Grzebienia SJ do o. prowincjała B. Steczka SJ, Rzym, 13 I 1986;
- rkps 4705, *Korespondencja prowincjalska z lat 1985–1989*, List o. L. Grzebienia SJ do o. prowincjała B. Steczka SJ, Kraków, 11 V 1988.

Bartnicka K., Bień T. (red.) (2000), *Ratio Studiorum*, Warszawa: AH Pułtusk.
Grzebień L. SJ i in. (opr.) (1996), *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków: WAM.

Grzebień L. SJ, (opr.) (2017), *Inwentarz Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. Rękopisy do 1820 roku*, Kraków: WAM.

Grzebień L. SJ, Wiesiołowski J. (opr.) (2004), *Kronika Jezuitów poznańskich (młodsza): tom I 1570–1653*, Poznań: Wydawnictwo Miejskie.

Konstytucje Towarzystwa Jezusowego wraz z przypisami Kongregacji Generalnej XXXIV oraz normy uzupełniające zatwierdzone przez tę samą Kongregację (2006), Kraków – Warszawa: WAM.

Opracowania:

Augustyniak S. SJ (2020), *Zarząd Prowincji Małopolskiej Towarzystwa Jezusowego (1926–1939)*, „Textus et Studia” nr 3(23).

Bednarski S. SJ (1928-1929), *Biblioteka Prowincji Małopolskiej*, „Nasze Wiadomości” nr 9.

Bieś A.P. SJ (2014), *Periodyzacja obecności Towarzystwa Jezusowego na ziemiach polskich. Struktury organizacyjne oraz edukacyjno-oświatowe i pastoralne formy aktywności*, „Studia Pedagogica Ignatiana” nr 17(1).

Cieślak S. SJ (2010), *Jubileusz o. Ludwika Grzebienia SJ*, „Biuletyn Historii Wychowania” nr 26.

Danieluk R. SJ (2022), *Rzymskie Archiwum Towarzystwa Jezusowego: geneza, zasób i funkcjonowanie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” nr 118.

Friedrich M. (2009), *Governance in the Society of Jesus 1540–1773 Its Methods, Critics, and Legacy Today*, „Studies in the Spirituality of Jesuits” nr 1

Grzebień L. SJ (1968), *Katalog starych druków Biblioteki Teologicznej Bobolanom (Polonica XVI w.)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” nr 16.

Grzebień L. SJ (1969), *Uzupełnienia do Bibliografii i Estreicherów z Biblioteki Teologicznej Bobolanum w Warszawie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” nr 19.

Grzebień L. SJ (1971), *Biblioteka biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1542–1600)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” nr 22.

Grzebień L. SJ (1975a), *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku (I)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” nr 30.

Grzebień L. SJ (1975b), *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku (II)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” nr 31.

Grzebień L. SJ (2002), *Czy jezuici zajmowali się od XVI do XVII wieku własną historią?* w: M. Surdacki (red.), *Religie, edukacja, kultura. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Litakowi*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Grzebień L. SJ (2011), *Przedmowa Rektora Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie*, „Forum Bibliotek Medycznych” nr 4/2 (8).

Grzebień L. SJ (2013), *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Kraków: WAM.

Grzebień L. SJ (2015), *Mistrz nad mistrzami – ksiądz profesor Stanisław Librowski*, w: W. Żurek, D. Kiper (red.), *Ksiądz Stanisław Librowski. Archiwista, historyk Kościoła i dydaktyk*, Lublin: Wydawnictwo KUL.

Grzebień L. SJ, Wilkosz Z. (opr.) (1972), *Wydawnictwo Apostolstwo Modlitwy 1872–1972. Historia, opracowania, bibliografia*, Kraków: WAM.

Grzebień L. SJ, Wilkosz Z. (opr.) (1997), *Wydawnictwo WAM 1972–1997. Historia, bibliografia*, Kraków: WAM.

Hamryszczak A. (2020), *Ks. Ludwik Grzebień SJ (1939–2020) – uczeń i asystent naukowy księdza profesora Stanisława Librowskiego*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” nr 113.

Kawecka-Gryczowa A. (1998), *Biblioteka ostatniego Jagiellona: pomnik kultury renesansowej*, Wrocław: Ossolineum.

Kłoczowski J. (1970), *Zakony męskie w Polsce w XVI–XVIII wieku*, w: tenże (red.), *Kościół w Polsce*, t. 2, Kraków: Zak.

Kontkowski L. SJ (1989), *Kalendarium budowy Domu Pisarzy im. Ks. Piotra Skargi*, „Nasze Sprawy” nr 2.

Kuźmina D. (2011), *Piśmiennictwo jezuitów w XVI wieku*, w: tenże (red.), *Bibliologia polityczna*, Warszawa: Wydawnictwo SBP.

Librowski S. (1990), *Kalendarium życia, cierpienia, działalności, twórczości i uznania księdza Stanisława Librowskiego. Dokończenie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” nr 59.

Lisiak B. (2004), *Proces przed Trybunałem Lubelskim w sprawie księzek Potockiego w bibliotece jezuitów lubelskich*, w: A.P. Bieś (red.), *Librorum amatori: księga pamiątkowa ofiarowana ks. Czesławowi Michalunio SJ na 50-lecie ofiarnej pracy w Bibliotece Filozoficznej Towarzystwa*, Kraków: WAM.

Maryks R.A. (2010), *The Jesuit Order as a synagogue of Jews: Jesuits of Jewish ancestry and purity-of-blood laws in the early Society of Jesus*, Leiden: Brill.

Natoński B. SJ (1975), *Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna w XVII i XVIII wieku. Nauczanie i piśmiennictwo*, w: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. II, cz. 1, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

O'Malley J.W. SJ (1993), *The first Jesuits*, Cambridge: Harvard University Press.

O'Malley J.W. SJ (2021), *Krótką historia jezuitów*, Kraków: WAM.

Paszenda J. SJ (2013), *Budowle jezuickie w Polsce XVI–XVIII w. T. 5. Poprzedzone wspomnieniami o Autorze*, Kraków: WAM

Piechnik L. SJ (2003), *Powstanie i rozwój jezuickiej „Ratio Studiorum” (1548–1599)*, Kraków: WAM.

Piechnik L. SJ (2004), *Biblioteki i bibliotekarze w zakonie jezuitów*, w: A.P. Bieś (red.), *Librorum amatori: księga pamiątkowa ofiarowana ks. Czesławowi Michalunio SJ na 50-lecie ofiarnej pracy w Bibliotece Filozoficznej Towarzystwa*, Kraków: WAM.

Rejowicz J. SJ (1937), *X. Tomasz Wall (1855–1911)*, „Nasze Wiadomości” T. 4.

Stasiewicz-Jasiukowa I. (2010), *Portret słowem i pędzlem kreślony Księdza Rektora Ludwika Grzebienia SJ – współpracownika Polskiej Akademii Nauk*, w: A.P. Bieś, B. Topij-Stempińska (red.), *Pamięć wieków kształtuje potomność. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Ludwikowi Grzebieniowi SJ z okazji 70. urodzin*, Kraków: WAM.

Stasiewicz-Jasiukowa I. (red.) (2004), *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, Kraków: WAM.

Sulek A. (1996) *Ekslibris i superekslibris XVIII w. w zbiorach Metropolitalnej Biblioteki Seminarium Duchownego w Lublinie*, „Bibliotekarz Lubelski” nr 41.

Tazbir J. (1987), *Szlachta i Teologowie. Studia z dziejów kontrreformacji*, Warszawa: Wiedza Powszechna.

Zalewski L. (1926), *Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne diecezji lubelskiej i podlaskiej*, Warszawa: Odbito u Wł. Łazarskiego.

Netografia:

Archidiecezja Krakowska, *Zmarł śp. ks. prof. Ludwik Grzebień SJ, były rektor Ignatianum w Krakowie* (2020), <https://diecezja.pl/aktualnosci/zmarl-sp-ks-prof-ludwik-grzebien-sj-byly-rektor-ignatianum-w-krakowie/> (dostęp: 5.12.2022).

Cieślak S. SJ (2020), *Odszedł do Pana śp. o. Ludwik Grzebień SJ – wspomnienie*, <https://jezuici.pl/2020/03/odszedl-do-pana-sp-o-ludwik-grzebien-sj/> (dostęp: 5.12.2022).

Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera (EBBE), <https://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/baza/wpis/?sort=tytul&order=1&id=13198&offset=70140&index=14> (dostęp: 1.12.2022).

Friedrich M. (2009), *Seminar on Jesuit Spirituality, Governance in the Society of Jesus, 1540–1773: its methods, critics, and legacy today*, St. Louis.

Grzebień L., <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=GRZEBIEN&f=1> (dostęp: 5.12.2022).

Jezuici, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=NAWROCKI&f=1> (dostęp: 7.11.2022).

Kolekcja Biblioteki Naukowej Księży Jezuitów / Ludwik Grzebień, Andrzej Paweł Bieś // w: EBIB Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy [Dokument elektroniczny] / red. naczelny B. Bednarek-Michalska. Nr 6/2002 (35) czerwiec. - Czasopismo elektroniczne. - [Warszawa]: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich KWE, 2002, <http://www.ebib.pl/2002/35/grzebien.php> (dostęp: 15.11.2022).

Uniwersytet Jagielloński, *Lista Pamięci – wyszukiwarka*, https://in-memoriarium.uj.edu.pl/listapamieci?p_p_id=56_INSTANCE_q9Wikq7zXoNB&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-3&p_p_col_count=3&osoba=140320464 (dostęp: 15.11.2022).

The history of libraries and archives of the Jesus Society in the perspective of the achievements of Rev. Prof. Ludwik Grzebień SJ

Summary

Aim: An attempt to present Rev. Prof. Ludwik Grzebień SJ as a bookseller and documentalist.

Methods: A historical analysis of source materials.

Conclusions: To present the library and archival achievements of the Professor against the background of the history of the Society of Jesus. The starting point of the considerations is the history and functioning of the Jesuit libraries and archives (also contemporary).

Results: The protagonist of this article was one of the most outstanding Jesuit scholars of the modern era. As a librarian, archivist, but also as an author of fundamental works, he became a scientific authority for many contemporary academics, professional users of archives and libraries.

Keywords: Ludwik Grzebień, Society of Jesus, archives, libraries.